

روزنامه نظامی

سیدفرید قاسمی

چهل سال پس از انتشار نخستین نشریه ادواری ایران، اولین نشریه تخصصی در زمینه علوم نظامی منتشر شد. این نشریه ابتدا روزنامه نظامی دولت علیّه ایران نام داشت و از شماره سوم به روزنامه نظامی علمیه و ادبیه تغییر نام داد. چون دوره کامل این نشریه در هیچ کتابخانه‌ای موجود نیست و گویا محققان متقدم و پژوهشگران سلف نیز دوره این نشریه را در اختیار نداشته‌اند تا اطلاعات لازم و کافی در این زمینه ارائه دهند، از این رو در این وجیزه به معرفی آن می‌پردازم.

اولین شماره روزنامه نظامی دولت علیّه ایران در «یوم جمعه ۲۹ ذیقعدة الحرام سنه ۱۲۹۳» به قطع ۱۶/۵×۲۲ در ده صفحه انتشار یافت. در وسط سرلوحه این نشریه که حدود نیمی از صفحه نخست آن را در بر گرفته است نشان دولتی ایران قرار دارد و بر دو سوی آن نوشته‌اند: «روزنامه نظامی دولت علیّه ایران ثمره (۱) منطبعة دارالخلافه ناصره قیمت روزنامه هر نسخه دوپست و پینجاه دینار است. وزارت جلیله جنگ به تاریخ یوم جمعه ۲۹ ذیقعدة الحرام سنه ۱۲۹۳ قیمت سالیانه دوازده هزار دینار است.»

در سرمقاله نخستین شماره روزنامه نظامی که آن را «اعلان رسمی» نام نهاده‌اند هدف از انتشار این نشریه را «القای تعلیم علوم نظامی و ارتقای عموم طبقات قشون به مدارج علمی» ذکر کرده‌اند تا «افراد و آحاد اداره قشون و وزارت جنگ از علوم نظامات جدیده و قوانین اختراعات پسندیده جنگ بی‌بهره نمانند.» تیترهای مطالب اولین شماره روزنامه نظامی دولت علیّه ایران از این قرار است: «اعلان رسمی»، «اخبار رسمی قشونی»، «تعلیمات»، «تیراندازی با تفنگ خواندگان»، «اختراعات»، «شکل تفنگ قدیم»، «شکل تفنگ شاسپو جدید موسوم به سیستم کرا». دو اعلان نیز به این شرح در صفحه هشت این شماره مندرج است:

«اعلان اول: در این روزنامه جز اخبار و اعلان قشونی و امور نظامی چیز دیگر به طبع نخواهد رسید.»

«اعلان دوم: اهالی نظامی تا نایبان دسته، این روزنامه حسب الحکم داده می‌شود و قیمت دریافت خواهد شد. از خارج نظام هرکس طالب باشد به اداره روزنامه نظامی که در مدرسه مبارکه اتامازور است اعلام فرمایند، اطاعت خواهد شد.»

شماره دوم روزنامه نظامی دولت علیّه ایران در «یوم شنبه ۶ ذیحجه الحرام سنه ۱۲۹۳» در ۱۰ صفحه به همان قطع انتشار یافت. «اخبار رسمی نظامی»، «متعلمین»، «تعلیمات»، «تیراندازی» و «اعلان اول» عنوان‌های مطالب این شماره است. «اعلان اول» در چهار بند چنین است: «از هفته آینده تاریخ ناپلئون اول که در عهد شاهنشاه خلد مکان و در سنه ۱۲۵۲ هجری میرزا رضای مهندس‌باشی کل عساکر منصوره نظام و غیرنظام از روی تاریخی که موسیو بورین منشی حضور آن شاهنشاه والا جاه نوشته است ترجمه نموده و این خانه‌زاد دولت، عباس، که اداره این روزنامه نیز به او مرحمت شده است با تاریخ کونسلا الامپرموسیو تیر تطبیق نموده برحسب اجازه جناب اشرف سپهسالار اعظم در این روزنامه از هفته آینده باسمه خواهد شد.»

۲. این روزنامه به اجزای شورای کبری و وزرای عظام و صاحب منصبان نظام متوقف دارالخلافه ناصره، از امراء تومان گرفته تا سلطان، حسب الحکم اعلیحضرت شاهنشاهی روحانفاده داده خواهد شد. سایرین هرکس طالب باشد به اداره روزنامه نظامی اظهار نماید.

۳. قیمت روزنامه نظامی ماه به ماه به موجب قبض چاپ شده و مهجور به مهر میرزا عباس خان دریافت خواهد شد.

۴. هرکس مطلبی در فنون نظامی بنویسد به مدرسه مبارکه اتاماژور نزد مسیو لیسو معلم بفرستد.

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، این روزنامه از شماره سوم به روزنامه نظامی علمیه و ادبیه تغییر نام داده است. قیمت این نشریه را نیز از شماره سوم «هر نسخه پنج شاهی» تعیین کرده‌اند. شماره‌های سوم تا ششم «روزنامه نظامی علمیه و ادبیه» به ترتیب زیر و با این مطالب منتشر شده‌اند:

شماره ۳ (شنبه ۱۳ ذیحجه ۱۲۹۳ ق): «اخبار رسمی نظامی»، «تیراندازی»، «تعلیمات»، «جلد اول تاریخ ناپلئون [...] فصل اول [...]».

شماره ۴ (شنبه ۲۰ ذیحجه ۱۲۹۳ ق): «اخبار قشونی»، «نظم قراولخان‌ها»، «اخبار خارجه»، ادامه «تاریخ ناپلیان».

شماره ۵ (شنبه ۲۷ ذیحجه ۱۲۹۳ ق): «اخبار قشونی»، «اخبار خارجه: جنگ در خاک عثمانی»، «اختراعات»، ادامه «تاریخ ناپلیان»، «بقیه شرح تفنگ شاسپو جدید موسوم بیستم کرا»، «نقشه جهت نمایش وضع ممالک مختلفه عثمانی که در اروپا واقعند».

شماره ۶ (شنبه ۵ محرم ۱۲۹۴ ق): «اخبار قشونی»، «اخبار خارجه»، «تعلیمات»، «در ایجاد قشون و نظام»، «تاریخ ناپلیان» و «اعلانات». زیر عنوان «اعلانات» در این شماره می‌خوانیم:

این روزنامه رسمی و دولتی نیست بلکه مثل یکی از چندین قسم روزنامه‌های ممالک اروپا و سایر ممالک خارجه است و هر قسم مطلب که مناسب روزنامه باشد در صورتی که خلاف رسم و قانون مملکت نباشد به طبع می‌رسد و برای تصنیف و تألیف و طبع این روزنامه

مجمع خصوصی منعقد است.

سبب این که برای اهل شورای کبری و وزرا و عموم صاحب‌منصبان نظام حسب‌الحکم داده شد این بود که یک نوع همراهی هم از جانب اولیای دولت برای دایر بودن این روزنامه که تازه ایجاد شده به عمل آمده باشد تا سایر مردم بدانند که هرگونه ایجاد و اختراع تازه که برای تربیت عموم اهالی مملکت نمایند از جانب اولیای دولت که همواره طالب ترقیات ملت هستند نهایت همراهی و مرحمت در حق آنها به ظهور خواهد رسید.

۲. هرکس مطلبی از علمیه و ادبیه و نظام بنویسد و پیش این خانه‌زاد دولت، عباس؛ یا مسیو لیسو بفرستد به طبع خواهد رسید.

۳. اعلانات در این روزنامه سطری ده‌شاهی قبول خواهد شد.

۴. تا حال از این روزنامه بیشتر از چهارصد نمره داده نشده؛ هرگاه عدد اشخاص گیرنده این روزنامه به هزار نفر برسد قیمت این روزنامه سالی یک تومان قرار داده و در آخر سال آنچه از تاریخ ناپلیان نوشته شده با وقایع جنگ عثمانی یک جلد مخصوص باسمه نموده به گیرندگان روزنامه هدیه داده می‌شود.

شماره هفتم روزنامه نظامی علمیه و ادبیه در روز «شنبه ۱۲ محرم الحرام ۱۲۹۴» در قطع ۲۱×۳۴ و در ۶ صفحه انتشار یافته است. علت تغییر قطع نشریه را در صفحه اول همان شماره زیر عنوان «اعلان روزنامه‌نگار» چنین آورده‌اند: «بنابر خواهش اغلب اشخاص گیرنده روزنامه نظامی وضع و ترکیب روزنامه را تغییر دادیم.» از شماره هفتم (۱۲ محرم ۱۲۹۴ ق) تا شماره چهاردهم (غره ربیع‌الاول ۱۲۹۴ ق) این نشریه را به‌طور مرتب همه هفته در روزهای شنبه در ۶ صفحه جز شماره ۱۰ که ۴ صفحه است - انتشار داده‌اند. «اخبار قشونی»، «اخبار خارجه»،

■ اولین شماره روزنامه نظامی دولت علیه ایران در سال ۱۲۹۳ به قطع ۲۲×۱۶ سانتیمتر و در ده صفحه انتشار یافت.

■ اشتراک روزنامه نظامی، برای نظامیان اجباری بود: «اهالی نظامی تا ناپلیان دسته، این روزنامه حسب‌الحکم داده می‌شود و قیمت دریافت خواهد شد...»

■ روزنامه نظامی در شماره ششم خود درباره تیراژ روزنامه چنین اعلام نظر کرده بود: تا حال این روزنامه بیشتر از چهارصد نمره داده نشده؛ هرگاه عدد اشخاص گیرنده این روزنامه به هزار نفر برسد، قیمت این روزنامه سالی یک تومان قرار داده و در آخر سال آنچه از تاریخ ناپلئان [ناپلئون] نوشته شده... یک جلد مخصوص باسمه نموده و به گیرندگان روزنامه هدیه داده می‌شود.

«تعلیمات»، «اخبار متفرقه»، «تاریخ ناپلیان»، «دستخط همایونی»، «اختراعات»، «اخبار تلگرافی»، «جواب روزنامه علمی»، «اخبار وزارت جنگ و خارجه»، «اسلحه آتشی»، «ملاحظات درباب ترقی صاحب منصب در قشون فرنگستان»، «ترجمه روزنامه دبا» و... عنوان‌های مطالب این شماره‌هاست. اعلانات نیز به طور متناوب در روزنامه نظامی درج شده است.

«اعلانات» این نشریه عمدتاً درباره خود نشریه است. جز دو اعلان که در پی می‌آید:

«اعلان اول: یک نفر شعبده‌باز خیلی قابل و مشهور به طهران آمده. این مرد در حضور اغلب پادشاهان فرنگ شعبده‌بازی و ساحری نموده در تیریز در حضور نواب اشرف والا ولیعهد نیز بعضی از آن بازی‌ها را کرده است. می‌خواهد بعضی تماشا‌های عمومی در طهران بدهد. هرگاه هم طالب باشند بخانه‌های [خانه‌های] خود بخواهند می‌رود و شعبده‌بازی‌های خود را می‌نماید. منزل او در خانه شیرینی‌ساز فرنگی پُرو است. از جمله شعبده‌بازها و ساحران معروف فرنگستان است و اسمش کریکوریچ است.» (ش ۷، ۱۲ محرم ۱۲۹۴ ق، ص ۶).

«میرزا محمود، منشی ژنرال وزارت خارجه، کتابی مُسمی به تادیب الاطفال ترجمه و چاپ کرده است که برای تعلیم و تادیب اطفال خیلی نافع و عباراتش سهل و خوش خط و مُصَوِّرات [است] که سبب تشویق و تربیت اطفال می‌شود. در سبزه‌میدان دکان مرحوم حاجی سیدرضا بفروش می‌رسد. (جلدی دوقران). (ش ۸، ۱۹ محرم ۱۲۹۴ ق، ص ۶).

پانزدهمین شماره روزنامه علمی و ادبیه را در روز «سه‌شنبه ۱۱ شهر ربیع‌الاول» ۱۲۹۴ ق طبع و نشر کرده‌اند. دلیل این تأخیر را چنین آورده‌اند: «در هفته

گذشته به واسطه تعطیل ایام عید اداره روزنامه نظامی سه روز تعطیل شد و به آن جهت روزنامه سه‌شنبه به طبع رسید.»

شماره شانزدهم این نشریه نیز به فاصله دو هفته در روز «سه‌شنبه ۲۵ شهر ربیع‌الاول ۱۲۹۴» منتشر شد. تیرهای دو شماره ۱۵ و ۱۶ عبارتند از:

شماره ۱۵: «اعلان»، «اخبار قشونی»، «ملاحظات در باب ترتیب قسمت توپخانه»، «ترتیب مدارس جنگی در عثمانی از قرار تقریر مسیو جای‌کوسوسکی»، «بقیه تاریخ ناپلیان».

شماره ۱۶: «اخبار قشونی»، «تصحیح سهو کاتب روزنامه نظامی که یک سطر از مسوده را ترک کرده از قلم انداخته است»، «بقیه مطلب مسیو اندرنی»، «بقیه ملاحظات توپخانه»، «بقیه مدارس عثمانی از قراری که جای‌کوسکی نوشته است»، «تاریخ ناپلیان».

شماره‌های ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ روزنامه نظامی علمی و ادبیه هر کدام در ۶ صفحه در ربیع‌الثانی ۱۲۹۴ ق انتشار یافته‌اند. تاریخ‌های نشر و عنوان‌های مطالب این شماره‌ها به قرار زیر است:

شماره ۱۷ (شنبه ۱۴ ربیع‌الثانی ۱۲۹۴ ق): «اخبار وزارت جنگ»، «ملاحظات چند در باب قشون هنگام جنگ»، «استعمال بالون (چادر هوایی در نظام)»، «ترجمه اخبار تلگراف‌های ایام هفته متعلق به جنگ فرنگستان»، «بقیه تاریخ ناپلیان».

شماره ۱۸ (شنبه ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۲۹۴ ق): «اخبار قشونی»، «ملاحظات در باب توپ کروپ به توسط مسیو و ویلیه»، «استعمال بالون در جنگ بقیه نمره ۱۷»، «ترجمه اخبار تلگرافی متعلق به جنگ در فرنگستان»، «بقیه تاریخ ناپلیان».

شماره ۱۹ (شنبه ۲۸ ربیع‌الثانی ۱۲۹۴ ق): «اخبار وزارت جنگ»، «بقیه ملاحظات در توپ کروپ به توسط مسیو

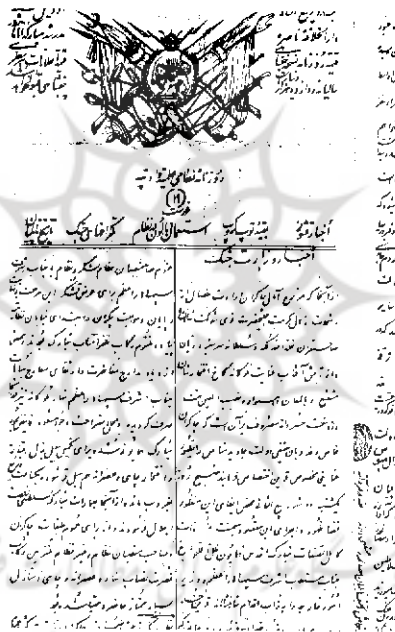
و ویلیه»، «استعمال بالون در نظام به توسط مسیو لیسو بقیه نمره ۱۸»، «ترجمه اخبار تلگرافی متعلق به جنگ در فرنگستان» و بقیه «تاریخ ناپلیان» که در پایان این مطلب، مانند گذشته، «بقیه در نمره آتیه» آمده است. ذکر این عبارت نشان‌دهنده آن است که گردانندگان روزنامه نظامی علمیه و ادبیه سعی داشته‌اند انتشار نشریه خود را ادامه دهند، اما نتوانسته‌اند به این وعده وفا کنند و موفق به ادامه حیات این نشریات نشده‌اند. در صفحه پایانی نسخه‌ای که در اختیار نگارنده است نوشته‌اند: «در همین تاریخ طبع روزنامه نظامی به ملاحظه اغراض نفسانی موقوف و متروک شد، به همین جهت ۱۹ نمره چاپ گردید.»

باری، با انتشار شماره ۱۹، روزنامه نظامی علمیه و ادبیه تعطیل شد. گرداننده اصلی این نشریه عباس مهندس بود که زیر نظر سپهسالار به انجام وظایف محوله اشتغال داشت. مسیو لیسو نیز گویا دستیار او بوده و سمت جانشینی وی را داشته است. چنانچه آورده‌اند: «بعد از این روزنامه نظامی بعد از طبع مهور به مهر این خانه‌زاد عباس مهندس مخصوص تقسیم خواهد شد [...] هرگاه دو روز بعد از طبع به گیرندگان روزنامه نرسد به میرزاعباس خان و یا در مدرسه مبارکه اتاماژور به مسیو لیسو اظهار نمایند.»

روزنامه نظامی از بعضی جهات نقطه آغاز در تاریخ مطبوعات ایران محسوب می‌شود. به پاره‌ای از ویژگی‌های این نشریه در پی اشاره خواهد شد:

نکته نخست تشکیل هیأت تحریریه در آن روزگار است که با عنوان «مجمع مخصوص» از آن یاد کرده‌اند. دو دیگر این که در روزنامه نظامی علمیه و ادبیه به صراحت نوشته‌اند: «چون این روزنامه به زبان عمومی و لسان سربازی نوشته می‌شود لهذا عبارات آن خارج از بیانات و

■ روزنامه نظامی از بعضی جهات نقطه آغاز در تاریخ مطبوعات ایران محسوب می‌شود از جمله تشکیل هیأت تحریریه که در آن روزگار با عنوان «مجمع مخصوص» از آن یاد کرده‌اند.

■ هدف از انتشار اولین شماره روزنامه نظامی «القای تعلیم علوم نظامی و ارتقای عموم طبقات قشون به مدارج علمی» اعلام شده بود تا «افراد و آحاد اداره قشون و وزارت جنگ از علوم نظامات جدیده و قوانین اختراعات پسنجدیده جنگ بی بهره نمانند».

الفاظ منشیانه خواهد بود» که در نوع خود در آن عهد بی‌نظیر است. فراخوان عام برای نگارش و ارسال مقاله نیز که بانی آن دست‌اندرکاران این نشریه بوده‌اند سرآغاز یک تحول در تاریخ روزنامه‌نگاری ایران است. سبک و سیاق کار آنان نیز این نکته را نمایان می‌کند که مطبوعات داخلی و انتشارات انطباعات الگوی گردانندگان این نشریه نبوده است بلکه آنها «مشق عملی» روزنامه‌نگاری را از روی مطبوعات سایر کشورها و به ویژه عثمانی فرا گرفته‌اند. از دیگر نکات قابل ذکر، مخاطبان این نشریه است که در ابتدا اهل نظام بوده‌اند. همان‌گونه که به صراحت نوشته‌اند چهارصد نسخه برای استفاده آنان طبع و نشر می‌شده است اما «میل به خواندن» آن در «خارج از اهل نظام» بروز کرده است. در این زمینه می‌خوانیم:

در این هفته اداره روزنامه نظامی افتخار دارد از این که عرض کند از اشخاص خارج از اهل نظام نیز میل به خواندن این روزنامه نموده و از اداره روزنامه برای خود از این روزنامه خواسته‌اند.

زمینه نخستین رقابت مطبوعاتی و جنگ قلمی در ایران را نیز روزنامه نظامی علمیه و ادبیه فراهم آورد. در ۲۲ ذیحجه ۱۲۹۳ ق دو روز پس از آن که شماره چهارم این نشریه توزیع شود روزنامه علمی به مدیریت محمدحسن خان صنیع‌الدوله - اعتمادالسلطنه بعد - منتشر شد. ایراد مدیر روزنامه علمی به نام و محتوای روزنامه نظامی و پاسخ روزنامه نظامی به این ایراد موجب شد که نخستین رقابت مطبوعاتی و جنگ قلمی در مطبوعات ایران پدید آید.^۱

۱. برای آگاهی از مجادله قلمی روزنامه علمی با روزنامه نظامی بنگرید به: «سرآغاز جنگ قلمی مطبوعاتی در ایران». نوشته سیدفرید قاسمی، رسانه، سال ۷، ش ۳، پاییز ۱۳۷۵، صص ۱۰۰-۱۰۴.